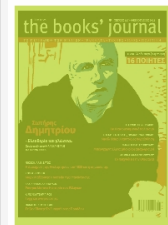

Ο Γιάννης Κιουρτσάκης ανέστιος στην «παγκόσμια επαρχία» Το τελευταίο έργο του

Media: THE BOOKS JOURNAL Page: 60-63 Published at: 01-02-2022
Author: Surface: 2875.69 cm² Circulation: 0
Subjects:

Γιάννης Κιουρτσάκης, *Όταν όλα κρέμονται από μια κλωστή. Εσαεί ατελείωτο ψηφιδωτό*, Πατάκη, Αθήνα 2021, 304 σελ.

Ο Γιάννης Κιουρτσάκης ανέστιος στην «παγκόσμια επαρχία»

Συνέντευξη στον ΔΙΟΝΥΣΗ ΣΚΛΗΡΗ

«Μόνο μια πρωτόγνωρη συλλογική δημιουργία θα μπορούσε να γεννήσει τον οικουμενικό πολιτισμό που χρειαζόμαστε». Αυτή είναι η πρόταση του Γιάννη Κιουρτσάκη απέναντι στις εξελίξεις της παγκοσμιοποίησης που εκτιμά ότι, πρωτίστως, γέννησαν μια τεράστια ανθρωπολογική κρίση, που μετατρέπει τον πολίτη σε καταναλωτή. Με αφορμή το νέο βιβλίο του, ο συγγραφέας συναντιέται και συνομιλεί με τον Διονύση Σκλήρη. [ΤΒ]]

Το τελευταίο έργο του Γιάννη Κιουρτσάκη *Όταν όλα κρέμονται από μια κλωστή. Εσαεί ατελείωτο ψηφιδωτό* (Πατάκη, Αθήνα 2021) ολοκληρώνει έναν προβληματισμό που βλέπουμε σε όλα τα προηγούμενα βιβλία του για τη θέση της Ελλάδας μέσα στην Ευρώπη καταρχήν και στο παγκόσμιο γίνεσθαι κατ'επέκταση. Ο Γιάννης Κιουρτσάκης δεν αναζητεί στην Ελλάδα μια εθνικιστική συνέχεια, αλλά έναν τρόπο του τοπίου και της γλώσσας που διαμορφώνει μια ιδιαιτερότητα. Και πλέον διαγιγνώσκει ότι ζούμε σε μια παγκόσμια επαρχία, όπου όλα είναι περιφέρεια χωρίς κέντρο, οπότε η διαλεκτική μεταξύ Ευρώπης / Δύσης και Ανατολής έχει πλέον δώσει τη θέση της σε έναν μετα-δυτικό υβριδικό κόσμο χωρίς μητρόπολη. Το νέο «εμείς» το αναζητεί ο Κιουρτσάκης στη σχέση του με τον αναγνώστη που μάλλον έρχεται από τη νεότητα και το μέλλον. Και το κύριο ζήτημα που τίθεται είναι πώς θα σωθεί η ανθρωπιά σε έναν κόσμο προϊόντος μετα-ανθρώπινου. Ο Κιουρτσάκης πάντως επιζητεί μια νέα οικουμενικότητα αντί για την παγκόσμια επαρχία, την οποία αναζητεί στη μεταμόρφωση του καταναλωτή σε πολίτη, του τουρίστα σε ταξιδιώτη, του νεοεπαρχιώτη δήθεν κοσμοπολίτη σε οικουμενικό άνθρωπο. Και αφουγκράζεται, όπως πάντα, τις φωνές των νεκρών μας, και δη της γενιάς του '30, ενός Σεφέρη ή ενός Θεοτοκά, που ήξεραν να συνταιριάζουν με τρόπο πρωτοποριακό τον φιλελευθερισμό και τον κοινοτισμό, τον αστισμό και τη λαϊκότητα, φέρνοντας τις εντός του, προκειμένου να απευθυνθεί στον άνθρωπο του μέλλοντος. Είχαμε με τον Γιάννη Κιουρτσάκη μια σειρά συναντήσεων στο σπίτι του στο Παγκράτι,

από όπου ριζωμένος στην αστική εντοπιότητα, κάνει τις φλανερί του μέσα στις αντιφάσεις των Αθηνών. Και εκεί κάναμε και τη δική μας πνευματική φλανερί, κατ'επιβίβαση στους αντίποδες του επιφανειακού σερφαρισματος των καιρών.

Το καινούργιο σας βιβλίο συνεχίζει φανερά το έργο εν προόδω που αναδύεται λίγο λίγο απ' όλα τα προηγούμενα. Αλλά η μορφή του είναι ιδιότυπη. Από τη μια, ένα «ψηφιδωτό», δηλαδή ένα κείμενο αφορισμών και στοχασμών φαινομενικά ανεξάρτητων μεταξύ τους. Από την άλλη, το κείμενο αρθρώνεται σε κεφάλαια, πράγμα που υποβάλλει μια αίσθηση αφηγηματικής εξέλιξης. Άραγε αυτή η «αρχιτεκτονική» συνδέεται με το περιεχόμενο του λογοτεχνικού σας στοχασμού;

Νομίζω να, μολονότι τούτο δεν ήταν προσχεδιασμένο, αλλά προέκυψε στη πορεία της δουλειάς μου. Διάλεξα τη μορφή του ψηφιδωτού γιατί, αν θέλουμε να βγάλουμε κάποιο νόημα από τη σημερινή πορεία του κατακερματισμένου κόσμου μας, είμαστε υποχρεωμένοι να ξεκινήσουμε από τα σκόρπια του κομμάτια. Βέβαια, προσπαθώ να συναρμόσω τις ψηφίδες μου σε ένα συνεκτικό γραπτό, με αρχή, μέση και τέλος. Μοιραία, ωστόσο, ένα τέτοιο κείμενο καθρεφτίζει όλες τις αντιφάσεις αυτής της εποχής, αρχίζοντας από την πιο βαθιά: το αγεφύρωτο χάσμα ανάμεσα στις πνευματικές μας ικανότητες και στις κατασκευαστικές (εννοώ εκείνες που προσφέρει η σύγχρονη τεχνολογία), οι οποίες προσδίδουν τόσο ιλιγγιώδως ώστε το ανθρώπινο πνεύμα αδυνατεί να τις αφομοιώσει και να αντισταθεί στην ύπουλη τυραννία που κρύβει η προφανής τους δωρεά. Αποτελεσμα, μια πρωτόγνωρη στην Ιστορία κρίση πολιτισμού: κρίση *ανθρωπο-*

λογική, πρώτα πρώτα γιατί ο άνθρωπος (είτε μιλάμε για ηγέτες, είτε για πολίτες, είτε για ολόκληρες κοινωνίες) δεν φαίνεται πια ικανός να την ελέγξει και να την αναχατίσει. Εξ ου ο τίτλος *Όταν όλα κρέμονται από μια κλωστή*. Αλλά, από κοντά, και ο υπότιτλος *Εσαεί ατελείωτο ψηφιδωτό*, που υποδεικνύει ότι η θεμελιώδης αντίφαση αυτού του κόσμου σημάδευε ολόκληρο το βιβλίο: αν όλα κρέμονται από μια κλωστή, οφείλουμε να δράσουμε κατεπειγόντως για να προλάβουμε τα χειρότερα. Κι όμως, αυτό το έργο θα είναι πάντα ατελείωτο, αφού κανένας από μας δεν έχει αρκετό χρόνο για να αντιμετωπίσει ή έστω να συλλάβει αυτά που μας συμβαίνουν. Επομένως το βιβλίο θα μένει πάντα ατελές, αφού ο συγγραφέας δεν μπορεί βέβαια να ξεφύγει από τον καιρό του.

Ποιος είναι τότε ο ρόλος του συγγραφέα και πώς μπορεί να τον υπερέψει με τη γραφή του;

Να ρίξει την μοιραία του στο πέλαγο, γυρεύοντας απγνωσμένα να *συνμιλήσει* με τον αναγνώστη, σημερινό ή αυριανό, τον τελευταίο ίσως ζωντανό άνθρωπο στη γη. Και γνωρίζοντας πόσο δύσκολος, ίσως και αδύνατος, είναι ο διάλογος στα χρόνια των παράλληλων μονολόγων, αλλά συνάμα πόσο ζωτικός και αναγκαίος, αφού μόνο από αυτόν θα μπορούσε να γεννηθεί μια ανθρώπινη απάντηση στην οικουμενική μας κρίση. Άρα μόνο με τέτοιες «απαντήσεις» θα κέρδιζε ένα πλουσιότερο νόημα και το «ψηφιδωτό». Έτσι, η εγγενής διλογικότητα όλης της λογοτεχνικής δουλειάς μου κορυφώνεται σε τούτο το βιβλίο, με το οποίο κλείνει η άτυπη τριλογία που άρχισε με *Το ζητούμενο του ανθρώπου* και προχώρησε με *Το γυρεύοντας στην εξορία την πατρίδα σου*: εδώ ο συγγραφέας συνομιλεί με έναν φανταστικό νεαρό αναγνώστη (που του καταλογίζει αδικαιολόγητη

«απαισιοδοξία»), προσπαθώντας να τον πείσει πως δεν νοεΐται ελπίδα χωρίς τραγικό αγώνα, και τον καλεί να ολοκληρώσει το «ψηφιδωτό» του.

Από την άλλη μεριά, ένας πραγματικός μου φίλος αντιλέγει στην αλόγιστη, όπως πιστεύει, αισιοδοξία μου ότι η «κλωστή» είναι σήμερα οριστικά κομμένη, αφού σε λίγο θα μας διαβάσουν όχι άνθρωποι αλλά ρομπότ. Όμως εγώ επιμένω. Και πιάνομαι από την πιο μικρή σπίθα ανθρωπιάς που βλέπω μπρος μου: το βλέμμα ενός παιδιού, το χαμόγελο μιας κοπέλας, την κουβέντα ενός γέροντα. Διακινδυνεύω να *εμπιστευτώ το κεφάλι* – τον άγνωστο που ίσως μια μέρα με ακούσει. Προσοδοκώντας την *επι-φάνεια/παρουσία του άλλου*, δηλώνω την παράλογη ίσως πίστη μου στον άνθρωπο, η οποία με παύει να δοκιμάζεται, να κλονίζεται αλλά και να ξαναγεννιέται συνεχώς. Ουτοπία; Πιθανότητα. Αλλά ουτοπία *ανθρώπινη*, σε αντίθεση με τις *απάνθρωπες* ουτοπίες του παρελθόντος, οι οποίες αποθηρίωσαν τους ανθρώπους γυρεύοντας να τους σώσουν με το στανό. Πρόκειται απλώς για μια πεζίδα που θα μπορούσε ίσως να μας προσανατολίσει προς μια πιο βιώσιμη ζωή. Γι' αυτό, δεν ζητώ από τον αναγνώστη να συμμεριστεί τις απόψεις μου, ακόμα και τις πιο εδραίες: μου αρκεί να μοιραστεί μαζί μου την ανησυχία για το παρόν και το μέλλον του ανθρώπινου πολιτισμού και του κόσμου. Είναι το στοιχείο μου ενάντια στον παραλογισμό και τον μηδενισμό της εποχής.

Ξεκινά από το μότο του πρώτου κεφαλαίου – ένα στίχο του Σεφέρη από το ποίημα «Ένας γέροντας στην ακροποταμιά»: «Κι όμως πρέπει να λογαριάσουν κατά πού προχωρούμε». Τι σημαίνει αυτό για εσάς;

Ακριβώς την πεζίδα που θα μας προσανατολίσει σ' αυτήν εδώ την εποχή,

αναστοχαζόμενοι από πού ήρθαμε, πού βρισκόμαστε και πού πάμε. Ξεκινώντας από μια πρόχειρη περιγραφή του σημερινού κόσμου, μέσ' από ποικίλα στιγμιότυπα της καθημερινής ζωής, το βιβλίο τον συγκρίνει με αυτό που ήταν πριν από μισό ή έναν αιώνα. Και δοκιμάζει να δείξει ότι εδώ και πενήντα τόσα χρόνια βιώνουμε μια ανθρωπολογική μετάλλαξη που έχει επηρεάσει βαθύτατα τη σχέση μας με τη φύση, την κοινωνία, τον πολιτισμό και τον άλλον άνθρωπο (κεφάλαιο «Σημεία των καιρών»). Έπειτα παρακολουθούμε την πορεία της Ευρώπης από τους θανατερούς Εμφυλίου της του 20ού αιώνα ως τη σημερινή Ευρωπαϊκή Ένωση, η οποία πάσχει από έλλειψη ενιαίας πολιτικής βούλησης που συρρικνώνει δραματικά την παγκόσμια παρουσία της. Ο συγγραφέας δεν ξεχνά ότι αυτή η κρίση έχει βαθιές ρίζες στο παρελθόν: τεχνολογική και αποικιοκρατική ύβρις, ιμπεριαλισμός, βίαιος εκδυστικισμός της περιφέρειας, ρήμαγμα του πλανήτη... (κεφάλαιο «Ευρώπη»). Άλλωστε το πρόβλημα είναι πια οικουμενικό: σήμερα «όλα κρέμονται από μια κλωστή», όπως υπογραμμίζει το επόμενο κεφάλαιο, που επαναλαμβάνει τον τίτλο του βιβλίου. Όλο και περισσότερα αυταρχικά καθεστώτα δεσπόζουν σε κάθε γωνιά της γης. Η δημοκρατία υποφέρει από την έλλειψη μιας συνεκτικής *πόλεως*, ικανής να νομοθετήσει για το γενικό καλό, όταν ο *πολίτης* δίνει τη θέση του στον *ιδιώτη* (δηλαδή τελικά στα ατομικά ή το πολύ συντεχνητά συμφέροντα). Επομένως, η λεγόμενη μαζική δημοκρατία αποδεικνύεται αντιφατική στον πυρήνα της, καθώς μια γνήσια δημοκρατική διαβούλευση είναι αδύνατο να πραγματοποιηθεί μέσα στο ασφυκτικό δίπολο άτομο-μάζα που δεσπόζει στις σύγχρονες κοινωνίες – θα χρειαζόταν να ξαναβρεί ένα στέρεο θεμέλιο στη συνδημιουργία ενός συνειδητού πολίτη με κάποια νέα Εκκλησία του Δήμου. Γενικότερα, ο άνθρωπος *δημιουργός* δίνει τη θέση του σε μια παραγωγική ή καταναλωτική μηχανή, ο ταξιδιώτης στον τουρίστα, ο μετανάστης που ζητούσε μια καλύτερη ζωή σε άλλους τόπους στον πρόσφυγα που τον δώχουν όλοι... Ας μην ξεχνάμε και τις τραγικές τόσο συχνά συνέπειες της ανεξέλεγκτης τεχνολογικής προόδου, που από υπέρροχο δώρο μπορεί να μεταμορφωθεί σε κατάρρα... Τι άλλο δείχνουν όλα τούτα αν όχι ότι ο πρώτος και μεγαλύτερος εχθρός του ανθρώπου έγινε ο άνθρωπος – όλοι εμείς;

Κωνσταντίνος Πίττας

Ο Γιάννης Κιουρτσάκης από τον Κωνσταντίνο Πίττα.

Τι λύσεις μπορούμε να φανταστούμε τότε στο καθολικό μας πρόβλημα μπροστά σ' αυτή τη δραματική αδυναμία του ανθρώπου να ελέγξει τα ίδια του τα έργα;

Αυτό είναι το ερώτημα του επόμενου κεφαλαίου. Το παράδοξο είναι ότι λύσεις υπάρχουν. Αλλά μόνο ιδεατά, θεωρητικά ή, αν προτιμάτε, ουτοπικά. Γιατί η πρακτική εφαρμογή τους θα απαιτούσε κάτι που μοιάζει υπέρρογο: μian ειλικρινή, ανδιστελή και σήμερα πια (όταν τα προβλήματα τίθενται σε παγκόσμια κλίμακα) *οικουμενική διαβούλευση*. Κι αυτή αποκαλύπτεται κάθε μέρα πιο ανέφικτη,

καθώς οι όποιες διεθνείς αποφάσεις (λ.χ. για την κλιματική αλλαγή) είναι ανεπαρκείς και μένουν σχεδόν πάντα ανεφάρμοστες. Εδώ ακριβώς γίνεται αισθητή η κατεπείγουσα ανάγκη ενός διανθρώπινου διαλόγου πέρα από κάθε λογής σύνορα –γεωγραφικά, εθνικά, φυλετικά, ταξικά, ιδεολογικά κ.ο.κ.– σε αναζήτηση ενός βιώσιμου ανθρώπινου μέλλοντος. Έτσι, κάπου στη μέση αυτού του κεφαλαίου όπου συνεχίζεται η κίνηση του βιβλίου ως καταβίωση στα αδιέξοδα του κόσμου μας, αρχίζει να αχνοφέγγει μια ελπίδα. Σάμπως η κάθοδος στο σκοτάδι (ή στον Άδη) να αναγγέλλει μian αντίστροφη άνοδο προς το φως

(ή μian ανάσταση). Αλλά μια τέτοια οιοει μετα-φυσική μεταστροφή θα μένει εκκρεμής όσο δεν συνειδητοποιούμε όλοι (ή τουλάχιστον οι περισσότεροι) ότι η πραγματική λύση δεν μπορεί να μας δοθεί απ' έξω (από τους πολιτικούς, τους τεχνοκράτες ή τους φιλοσόφους) αλλά πρέπει να αναδυθεί από *μέσα μας* – ατομικά και συλλογικά. Με άλλα λόγια, η μόνη σωστή απάντηση στην πρωτοφανή ανθρωπολογική μας κρίση που μπορού να φανταστώ θα ήταν μια εξίσου πρωτοφανής *συλλογική δημιουργία*, η οποία, αντλώντας δύναμη και γνώση απ' όλες τις ιστορικές εμπειρίες του παρελθόντος και απ' όλους τους αν-

Κωσταντίνος Πίτσας

Ο Γιάννης Κιουρτσάκης συνομιλεί με τον Διονύση Σκλήρη.

θρώπινους πολιτισμούς, θα έσπινε γέφυρες διαλόγου όλων με όλους – είτε μιλάμε για την καθεμία και τον καθένα από εμάς, είτε για κοινωνίες, λαούς, πολιτισμούς... Μόνο μια τέτοια δημιουργία θα ήταν ικανή να γεννήσει τον καινούργιο πολιτισμό που χρειαζόμαστε. Αλλά αυτός μπορεί να αναβρύσει μόνο από την ανθρώπινη ψυχή – όχι από τη μηχανή.

Πώς, όμως, να εννοήσουμε τον διάλογο όταν κι εσείς υπογραμμίζετε πόσο δύσκολος έως αδύνατος έχει γίνει μέσα σ' έναν κυκεώνα αλληλοσυγκρουόμενων και φανατισμένων μονολόγων; Αυτή δεν είναι μια εγγενής αντίφαση όχι μόνο του κόσμου μας αλλά και του βιβλίου σας;

Έχετε δίκιο. Και ακριβώς σ' αυτό το σημείο του κειμένου συναισθάνομαι πόσο συντριπτική είναι και για μένα η ευθύνη ενός τέτοιου λόγου. Στο κάτω κάτω ποιος είμαι εγώ που έχω το θράσος να ζητάω από τους άλλους, τι λέω, απ' όλους τους συνανθρώπους μου να ενστερνισθούν την ουτοπία μου; Δεν διαπιστώνω άραγε ότι ακόμα και ο δοκιμαστικός διάλογος που έχω ανοίξει με τον επινοημένο αναγνώστη μου καρκινωβατεί τόσο απελπιστικά ώστε κι εκείνος φαίνεται έτοιμος να μ' εγκαταλείψει; Πώς θα συνομιλήσω έπειτα με τους πραγματικούς ανθρώπους και μάλιστα με τους «ιδεολογικούς αντιπάλους» μου; Και είμαι τάχα

τόσο σίγουρος ότι αυτά που λέω είναι σωστά ή έχουν έστω κάποιο νόημα; Υποψιάζομαι πως όχι μόνο το εγχείρημά μου είναι αδιέξοδο, αλλά και ότι οι πιο βαθιές μου πεποιθήσεις μπορεί να είναι σαφές (πόσες ιδέες έχω αλλάξει στη ζωή μου!). Και νιώθω την ανάγκη να εξομολογηθώ: να πω τις βασανιστικές αμφιβολίες μου – σε ποιον, αν όχι πάλι σε κάποιον αναγνώστη, στον οποίο εξακολουθώ, θέλω δεν θέλω, να απευθύνω το μοναχικό μου γράμμα. Τουλάχιστον να ανοίξω την καρδιά μου σ' αυτόν τον άγνωστο για να του φανερώσω όχι τα ιδιωτικά μου μυστικά, αλλά ποιος είναι ο άνθρωπος που του μιλά με όλες τις αδυναμίες και τις αντιφάσεις του. Έτσι, θα του επιτρέψω ίσως να κρίνει πιο σωστά την (όποια) αλήθεια του προσωπικού μου στοχασμού, μα προπαντός τα όριά του· κάτι που μπορεί να βοηθήσει και εμένα να ξεπεράσω κάπως τις εμμονές, τις προκαταλήψεις και τις ιδεοληψίες μου.

Και τώρα που ξαναδιαβάζω τούτο το κεφάλαιο («Ποιος σου μιλάει εδώ, αναγνώστη!»), όχι πια ως συγγραφέας αλλά ως ένας ακόμα αναγνώστης, συνειδητοποιώ πως κατά βάθος γύρευα ασυναίσθητα να απευθυνθώ πρώτα στον ίδιο μου τον εαυτό: να μου ζητήσω να κάνω τον απολογισμό της προσωπικής πορείας μου, από τη σκοπιά της σημερινής κατάστασης του κόσμου και του τύπου μας. Γιατί, στο τέ-

λος της «εξομολόγησής» μου, διαπιστώνω ότι το *εγώ* του αναγνώστη οδηγεί στο *εγώ* του συγγραφέα, που έτσι έχει ήδη κάνει ένα βήμα αυτοκριτικό: ομολογώ ότι ενώ έφυγα, έφηβος, από την ελλαδική επαρχία στην Ευρώπη για να ανοιχτώ στους ορίζοντες της νεωτερικότητας και να γίνω ένας «μοντέρνος», επιστρέφοντας ανακαλύπτω μέσα μου έναν άνθρωπο «αρχαϊκό». Και καταλαβαίνω πως αυτή δεν μπορεί να είναι η τελευταία μου λέξη. Τώρα ξέρω πως σ' έναν κόσμο όπου «όλα κρέμονται από μια κλωστή», το αληθινό ζητούμενο του ανθρώπου είναι εφεξής αλλού: όχι πια να γίνουμε «μοντέρνοι» (προς τι, όταν η νεωτερικότητα αποκαλύπτει κάθε μέρα καθαρότερα τα τραγικά της αδιέξοδα), αλλά ούτε βέβαια να μείνουμε «αρχαϊκοί» (αφού ο σημερινός κόσμος είναι ανεπίστροφος). Αλλά να ζήσουμε όσο μπορούμε πιο ανθρωπινά σ' έναν όλο και πιο απάνθρωπο κόσμο. Κοντολογίς, να αγωνιστούμε να δημιουργήσουμε κάτι νέο *σ' ετούτον εδώ* τον κόσμο. Σ' αυτόν τον αγώνα ζητώ τη βοήθεια του αναγνώστη.

Να πώς, όταν ανοιγόμαστε θαρρετά στον άλλον, ερχόμαστε πιο κοντά στον εαυτό μας. Και αντίστροφα: τα έργα μας μπορούν να αγγίξουν αληθινά τον άλλον μόνο όταν γίνονται βαθιά προσωπικά. Τελικά, ο σκληρός πυρήνας του διαλόγου δεν βρίσκεται στη σύνθεση ή στο συμβιβασμό ανάμεσα

σε αντικρουόμενες ιδέες. Φωλιάζει στην υπαρξιακή *συνάντηση* δύο ανθρώπων καθένα από τους οποίους ανακαλύπτει στο βάθος της ετερότητας του άλλου ό,τι πολυτιμότερο υπάρχει στην προσωπική του ταυτότητα, που ορίζει και την ανθρωπιά του. Αλλά τον πυρήνα αυτής της ανθρωπιάς δεν τον μοιράζεται άραγε με πολύ περισσότερους ανθρώπους, δυναμικά με όλους; Μόνο από αναριθμητούς τέτοιους πυρηνικούς διαλόγους θα αποκτούσε κάποια υπόσταση η ουτοπία της νέας συλλογικής δημιουργίας που ιχνογραφώ.

Αναρωτιέμαι γιατί το κεφάλαιο (και το θέμα) «Ελλάδα» εμφανίζεται μόνο ύστερα από αυτή την προσωπική εξομολόγηση ενώ, αν δεν γελιέμαι, στα προηγούμενα βιβλία σας ξεκινούσατε από εκεί.

Με βοηθάτε να συνειδητοποιήσω πιο καλά ότι η «εξομολόγησή» μου ολοκληρώνει μια πνευματική *μετα-στροφή* που με υποχρέωσε να απογυμνωθώ από πολλές ψευδαισθήσεις. Σήμερα βλέπω όλο καθαρότερα ότι το πιο δραματικό και κατεπείγον πρόβλημα για κάθε άνθρωπο – άρα και για κάθε Έλληνα – δεν μπορεί να είναι τοπικό ή εθνικό, γιατί αφορά όλη την οικουμένη. Αυτό αληθεύει ιδιαίτερα για μια χώρα όπως η δική μας που, όπως το δείχνει ολόκληρη η νεοελληνική ιστορία και το επιβεβαιώνουν οι εθνικές μας περιπέτειες της τελευταίας δεκαετίας, είναι *δομικά* εξαρτημένη από τους «μεγάλους» του κόσμου. Επομένως ήμουν υποχρεωμένος να αρχίσω το βιβλίο μου από τη γενική κατάσταση αυτού του όλο και πιο ομογενοποιημένου και πολυτροπα δοκιμαζόμενου κόσμου. Εδώ φαίνεται καλύτερα η εσωτερική σχέση της «αρχιτεκτονικής» του κειμένου με το περιεχόμενό του.

Αυτά δεν σημαίνουν ότι ξεχνώ την ενδογενή τραγωδία του τόπου μας, που έχει δείξει, από την αρχαιότητα ως σήμερα, πως είναι ικανός για το καλύτερο όσο και για το χειρότερο. Απεναντίας, υπογραμμίζω και εδώ, όπως σε όλα τα βιβλία μου, αυτή τη θεμελιακή αντίφαση που σημαδεύει τη συλλογική μας ύπαρξη (άλλωστε τούτο το κεφάλαιο είναι το εκτενέστερο του «ψηφιδωτού»). Όμως τώρα αισθάνομαι την ανάγκη να κοιτάξω την Ελλάδα μ' ένα καινούργιο βλέμμα: όχι ως κράτος ή ως έθνος ή έστω ως κοινωνία στην οποία «ανήκω», αλλά, όπως γράφω στην πρώτη ψηφίδα αυτού του κεφαλαίου, ως

τον «τρόπο με τον οποίο, έχοντας γεννηθεί σ' αυτόν τον τόπο, συλλάβισα από την αρχή τον κόσμο κι έμαθα να στοχάζομαι [...] τη φύση, τη ζωή, τον άνθρωπο και τον πολιτισμό του». Μιλώ, λοιπόν, για μια ιδιαίτερη πρόσληψη ή ανάγνωση του κόσμου ή, αν προτιμάτε, για τον διάλογο της ελληνικής γλώσσας με τον κόσμο. Μίας γλώσσας στην οποία έχουν διατυπωθεί εδώ και χιλιάδες χρόνια κάποιες οικουμενικές ιδέες και που, καθώς δεν έπαψε να μιλιέται από τότε, συμπυκνώνει το διαχρονικό ήθος του ελληνικού κόσμου, όπως αυτό διαμορφώθηκε μέσ' από αντινομικές πολιτισμικές παραδόσεις και τραγικές ιστορικές εμπειρίες. Εννοείται ότι αυτή η καινούργια προσέγγιση δεν μπορεί να είναι εθνοκεντρική: αναφέρομαι στην Ελλάδα επειδή έτυχε να γεννηθώ εδώ και να μιλώ τη γλώσσα της, όπως θα το έκανα για οποιαδήποτε άλλη χώρα αν είχα γεννηθεί εκεί και δοκίμαζα να λογαριάσω τι θα είχε να δώσει αυτή στους άλλους λαούς του κόσμου. Τούτη η αποδέσμευση και από το τελευταίο ίχνος εθνικισμού φανερώνεται στην επόμενη ψηφίδα όπου, καθώς αναθυμάμαι το τραγικό αίσθημα της νιότης μου, ότι το ψυχωρρά-

γημα της παμπάλιας Ελλάδας της προφορικής δημιουργίας και του λαϊκού πολιτισμού είχε αφήσει ορφανή για πάντα την ψυχή μου, αναρωτιέμαι: «Αλλά είμαι βέβαιος ότι [ετούτο] αληθεύει σήμερα; Ή ήρθε η ώρα να τα ξανασκεφτώ όλα από την αρχή για να κοιτάξω αλλιώς το παρόν και το μέλλον ώστε να προχωρήσω, έστω την ύστατη στιγμή, λιγάκι παραπέρα;». Ένα ερώτημα που συνηχεί με τη σκέψη της προηγούμενης ενότητας ότι το δίλημμα «νεωτερικότητα ή αρχαϊσμός» είναι πια παρωχημένο. Έτσι αναδύεται μια νέα ματιά στον κόσμο η οποία γίνεται εμφανέστερη στην τελευταία ψηφίδα αυτού του κεφαλαίου: αντιγράφω: «Πρώτο μου μέλημα: να είμαι άνθρωπος. Το να είμαι Έλληνας έρχεται μετά. Ίσως επειδή είμαι Έλληνας».

Τι θα μπορούσε να προσφέρει η μικρή σημερινή Ελλάδα σε μια ανθρωπότητα η οποία, όπως υποστηρίζετε, έχει γίνει μια παγκόσμια επαρχία χωρίς πρωτεύουσα;

Θα είχε, νομίζω, να δώσει πολλά αν εμείς οι Νεοέλληνες συνειδητοποιούσαμε και καταφέραμε να δείξουμε στους άλλους ότι το συλλογικό

μας ήθος, όπως έχει αποκρυσταλλωθεί στη γλώσσα μας, διασώζει το σπόρο μιας πανανθρώπινης ιδέας ικανής να γονιμοποιήσει το δυστοπικό παρόν μας και το θολό μας μέλλον. Μιλώ αυτονόητα για μια ιδέα μοπολιασμένη με τη νεότερη ευρωπαϊκή παιδεία και θρεμμένη με τους πολιτισμούς όλων των λαών, όσο τους γνώρισα μέσ' από διαβάσματα και ταξίδια. Αυτή η γνώση, που μου έχει χαριστεί περισσότερο από τη λογοτεχνία παρά από την επιστήμη, οδηγεί τα βήματά μου στα τρία τελευταία κεφάλαια του βιβλίου όπου καταπιάνομαι, διόλου τυχαία, με θέματα οικουμενικά και, θα 'λεγα, φιλοσοφικά: *Φύση, άνθρωπος, πολιτισμός. Ηθική ανθρωπολογία. Χρόνος, μνήμη, δημιουργία*. Όμως, για όλα αυτά δεν μιλάω ως φιλόσοφος, αλλά τολμώ να πω ως ποιητής: ένας άνθρωπος που λαχταράει να μεταγγίσει στον άλλον άνθρωπο τον εσωτερικό του κόσμο με τη γλώσσα, ιδωμένη όχι ως όργανο μετάδοσης ιδεών, αλλά ως ζωντανό πλάσμα που έχει θησαυρίσει έναν απέραντο πλούτο συλλογικής πείρας, σοφίας και ανθρωπιάς. Αυτό συνιστά, ανάμεσα σε άλλα, και ένα μάθημα ταπεινοφροσύνης που μου απαγορεύει να διατυπώσω

οποιαδήποτε οριστική κρίση για τον σημερινό κόσμο. Και χαίρομαι αφάνταστα γιατί σ' αυτή την προσπάθεια η ελληνική γλώσσα είναι ένας αναντικατάστατος οδηγός, χάρη στη σαφήνεια, τη διαφάνεια και τη διαλογική της δύναμη: την ικανότητά της να φέρνει πιο κοντά τον άνθρωπο στον άνθρωπο, τον άνθρωπο στη φύση, τη φύση στον πολιτισμό. Σ' αυτή τη γλώσσα σχεδόν η κάθε λέξη αποζητά μια *συνάντηση* με τον άλλον ή μια *απάντηση* στον άλλον – το υποδηλώνει και η πανάρχαια ταυτοσημία των δύο λέξεων.

Αυτά συλλογέμαι σ' έναν καιρό που πολύ συχνά με κάνει να νιώθω εξόριστος στην Ελλάδα και σε ολόκληρο τον κόσμο: λίγο αργότερα, όμως, συναισθάνομαι πως αυτή η εξορία είναι η μόνη μου πατρίδα. Αλήθεια, δεν σας έτυχε ποτέ σε ώρες βαθιάς απελπισίας από τον τόπο σας, την ανθρωπότητα, ακόμα και από τα πρόσωπα που αγαπάτε πιο πολύ, να αναλογιστείτε πως δίχως όλα τούτα δεν θα ήσασταν ο άνθρωπος που γίνατε, με τις χαρές και με τις λύπες του, το φως και το σκοτάδι του; Όσες κι αν είναι οι δυστυχίες μας, σ' αυτές φωλιάζει πάντα μια πατρίδα, πάει να πει κάποιο νόημα ζωής. ■